

Posudek oponenta diplomové práce

Petra Hampla

O mravencích a lidech. Myrmekologické inspirace antropologie na příkladě V. J. A. Nováka (1919-1997)

FHS UK v Praze, Katedra obecné antropologie,
2010, vedoucí práce: Mgr. Marco Stella

Předložená diplomová práce Petra Hampla se zabývá životem, dílem a vědeckým přínosem českého evolučního biologa Vladimíra J. A. Nováka (1919-1997) v kontextu české, resp. československé, ale i světové vědy. Speciálně se zaměřuje na Novákův původní a ústřední koncept tzv. sociogeneze, jež vypracovával v druhé polovině svého vědeckého působení, a na vnitřní souvislost tohoto konceptu s jeho myrmekologickými východisky i celkovým teoretickým založením. Novákovo dílo patří v rámci československé biologie 2. poloviny 20. století bezesporu k tomu nejoriginálnějšímu a zároveň nejbizarnějšímu, co se v této oblasti odehrálo. Vzhledem k universálnímu dosahu v živé přírodě, antropologickým, sociokulturním a politickým rámcům a přímo kosmologickému významu, jež Novák sám své teorii nejen apriorně přisuzoval, ale usiloval i mnohostranně badatelsky potvrdit, patří jeho osoba k velmi zajímavým zjevům vědy východního bloku a jeho koncepce je unikátním vypracováním ideologické „socialistické vědy“ na dogmatickém marxisticko-leninském základě. Z tohoto hlediska mu – pokud je mi známo – nebyla v dějinách vědy či vědeckých ideologií dosud věnována dostatečná pozornost. Samotná volba tématu je proto nejen zajímavá, ale rozhodně i přínosná a užitečná.

Práce se obecně dělí do dvou celků, z nichž první zahrnuje podstatnou část (ca 120 stran, s. 8-125) a zabývá se životem, dílem a východisky Novákova díla a zejména samotným konceptem sociogeneze – celá tato část by již obstála jako celá diplomová práce, což dotvrzuje i její samostatné shrnutí (s.122-125).

Na začátku práce autor shrnuje Novákův život, doplněný vzpomínkami kolegů a přehledem činnosti Novákem založené a vedené Laboratoře evoluční biologie (s. 8-29); dokumentačně cenný je již zpracovaný přehled Novákem organizovaných konferencí a workshopů s mezinárodní účastí. Hampl zde pečlivě uspořádal jemu dostupná základní biografická data a pěkně je integroval s Novákovým vědeckým vývojem od entomologie a řady základních prací v ní vykonaných k jeho organizačním a (pseudo)filosofickým vizím, koncipovaným od pozdních 50. let a neúnavně rozšiřovaným až do konce aktivního odborného života. Vystává tak sám o sobě pozoruhodný obraz vědeckého a marxisticko-leninského dogmatického vizionáře, jehož LEB byla vlastně torzem neuskutečněné ještě daleko širě založené akademické institucionalizace komplexního vědeckého programu (ne náhodou vycházely tyto vize ze spolupráce s I. Málkem). Je třeba zdůraznit, že autor využil jak publikované prameny, tak důležité archivní fondy (Archiv AV a Archiv bezpečnostních složek) a rovněž oral history – dokumentuje jednotlivá osobní svědectví mladších spolupracovníků a nutno zdůraznit, že z nich skládá vyvážený a přesvědčivý Novákův profil dogmatického, mesianistického, ale osobně a lidsky tolerantního ideologa.

Kapitola I.3. (s. 30-60) pojednává o východiscích Novákovy vědecké práce i teorií. Neklade si za cíl úplnost, ale i tak autor skládá velmi pestrý soubor badatelů a konceptů. Autor zde prokazuje dost suverénní orientaci v biologickém myšlení 19. a 20. století a načrtává celou řadu překvapivých souvislostí s Novákovým dílem – někde přímé inspirace či

spolupráce, jinde volnějších asociací. Rád bych zde vyzdvihнул i autorovu práci s bohatou sekundární literaturou v historiografii biologie, tj. že pouze neodkazuje na Novákem uváděné zdroje, nýbrž biologické koncepty se snaží – a na vysoké úrovni – samostatně hodnotit a kontextualizovat (Teilard de Chardin, ruská evolucionistická škola, E. Haeckel ad.). A dále bych chtěl vyzdvihnout, že se autor velmi dobře vyrovnal s pochopením předpokladů v marxistické filosofii, tj. jejích předpokladů v dialektickém materialismu na základě Engelsových prací. Největší kapitola I.4. (s. 58-121) zevrubně analyzuje koncept sociogeneze – tvoří tedy vlastní jádro celé práce. Autor zde samostatně a na základě podrobné znalosti Novákových prací zpracovává jeho teorii. Je to bezesporu velmi původní a užitečná pasáž. Ačkoliv nejsem znalec Novákových děl, působí nástin velmi srozumitelně a přesvědčivě a pečlivými odkazy dává možnost kontroly. Opět velmi suverénně autor spojuje jak Novákovy „filosofické“ ambice k „vědecké filosofii“, v níž měly přírodní vědy poskytnout základ pro vědecké budování socialismu, tak biologické předpoklady a souvislosti: paralela se sociobiologickým konceptem E. O. Wilsona, zakotvení ve studiu společenského hmyzu, reinterpretace darwinismu s rehabilitací Lamarecka i integrací nových poznatků o dědičnosti v odlišném rámci, než který poskytuje genocentrismus a neodarwinismus (důraz na skupinovou úroveň selekce atd.), nástin pětistupňového evolučního zákona, resp. sociogenetického vývoje, tzv. kormusová teorie, a nakonec i antropologické a politické konsekvence ústící v paranáboženskou utopii, jež chtěla být vědecky podloženou logikou přírodního vývoje.

Druhá jakoby hlavní část – ovšem nepoměrně kratší (10 stran, s. 126-135) – má charakter spíše drobné přílohy, resp. exkursu o „myrmekoantropologii“. Zde jsou stručně spojeny medailony tří myrmekologů, kteří své studium společenského hmyzu – tak jako Novák – extrapolovaly na větší sociokulturní celky či antropologické úvahy (A. Forel, W. M. Wheeler, E. O. Wilson).

V obecném hodnocení práce je třeba konstatovat, že velice zajímavé a přínosné jsou nejen volba a vymezení, ale i autorovo zpracování tématu, které je samo ne zcela snadno přístupné a uchopitelné a které nadto vyžaduje osvojení poznatků z celé řady disciplín, a to historicky, věcně i metodicky. S tím vším se autor obecně vyrovnal se zdarem a dovoluji si tvrdit, že vykonal pořádný kus práce. Práce prokazuje autorovo porozumění problematice, opírá se o relevantní prameny a literaturu, adekvátním způsobem s nimi pracuje. Práce nadto vykazuje rysy originality a vlastního přínosu: některé její části by po úpravě zasluhovaly publikaci. Rozhodně se domnívám, že se jedná o diplomovou práci nadprůměrnou.

Po tomto obecném zhodnocení a ocenění práce připojuji několik poznámek, připomínek či dotazů pro obhajobu. Některé jsou obecné či formální, jiné se týkají konkrétních jednotlivostí. Nemají obhajobu problematizovat, ale spíše mohou být vodítkem pro autora při jeho další práci:

- námět druhé části práce o „myrmekoantropologii“ – fakticky vlastně jen drobného přívážku – je neúměrně vyzdvížen v titulu diplomové práce, který je tak svým způsobem zbytečně zavádějící (a až šroubovaně stylizovaný – stačilo by přece prostě např. „Princip sociogeneze evolučního biologa J.V.A. Nováka“ apod.); vysvětlují si to potřebou zdůraznit zakotvení práce na katedře antropologie. Navíc musím dodat, že pokud bych se měl k něčemu vyjádřit kriticky, tak právě k této „kapitole“: nápadně působí dojmem „spíchnutí horkou jehlou“: jako by měla dodatečně rehabilitovat jeden z původních záměrů, což ale podle mne nebylo nutné, neboť o problematice se i v předchozím textu hovoří (přívážek věcně ani myšlenkově nic zásadně nového nepřináší). S tím souvisí i několik dalších formálních obtíží:

- Rádoby metodologické zakotvení v úvahách Bruna Latoura mi zde není dostatečně srozumitelné: nejen že působí šroubovaně, ale v těchto pasážích se i samotná větná skladba rozpadá (celkově s. 127-128). Jinými slovy, nedává to příliš smysl. Jiná věc by byla například v úvodu celou práci metodologicky zakotvit Latourem a užít jeho teorii (srozumitelně uchopenou) jako vlastní nástroj analýzy Novákova díla a souvisejících paralelních konceptů...
- Myslím, že dotvrzením této mé námitky je skutečnost, že práce má fakticky dva závěry – nejprve po hlavní části (které je po mém soudu lepší), a posléze znovu po jako by druhé části práce. Přitom se v podstatě opakují.
- Formálně i tak je členění do podkapitol ne vždy srozumitelné a číslování je chybné. Jaký název má oddíl I., tedy vlastně celá první a hlavní část práce?; podkapitoly Život, Vzpomínky a LEB by patřily spíše do jedné kapitoly; při číslování podkapitol např. 3.1. musí být celé předchozí označení, tzn. asi I.3.1.; pokud je označení kapitoly II.1. (v obsahu), musí někde následovat i II.2. atd. – zkrátka trochu chaos...
- Pokud bych ještě setrval u celkové struktury, nyní již více s věcným a metodickým ohledem: po nástinu života následují Východiska, ty ale mají pro čtenáře jednu určitou vadu: hovoří se zde opakovaně o souvislosti s Novákovou sociogenezí, ale vlastně pořad ještě nevíme, co to je. Ono totiž nejde o popis „východisek“ v přísném slova smyslu, která by otevírala výklad Novákovy sociogeneze, ale spíše o již pokročilejší kontextualizaci. Celkově po četbě práce by mi srozumitelnější přišla následující struktura: po úvodním životě a díle (s nastíněním důležitých opravdových východisek) by měl navazovat nástin vlastní teorie sociogeneze – který je i tak dosti svébytnou částí práce – a teprve poté ony souvislosti Teilarda de Chardina, ruských evolucionistů ad.; a v tomto rámci pak integrovat i ony dodatečně připojené myrmekology. Předěšlo by se tak i zbytečnému opakování (E. O. Wilson ad.)
- Stylistické chyby jsou spíše drobnějšího charakteru, ale přesto je třeba se některým věcem vyhybat: střídání minulého času a přítomnosti (v nástinu života – patří spíše do eseje a ne do odborného textu); chybné užívání přechodníků (Latour vycházejí a ne vycházejíc, pokud ho nepovažujeme za ženu) a občas i vztažných zájmen; chronicky užíváno nesprávné „xy se odkazuje“, tedy buď „xy odkazuje na ...“, anebo „xy se odvolává...“; výraz, že někdo „byl odejít“ (s. 11) je jen hovorový, apod.
- Při uvádění archivních pramenů je třeba dokument co nejpřesněji identifikovat, tzn. neuvádět pouze fond, ale i signaturu dokumentu, a pokud není inventarizován, tak nějakou bližší identifikaci. Informace o fondech a dokumnetech patří do pozn.p.č., nikoli do hlavního textu (s. 28 a 29)
- Poznámka k „oral history“: platí má pochvala o jejím užití a vyváženém hodnocení. Další práce by ale vyžadovala i pohledy pamětníků – například z PřF UK nebo jiných akademických pracovišť – zvnějšku: jak širší odborná veřejnost nahlížela na Nováka a jím organizované podniky, jaký si k nim vytvářeli poměr, Novák jako (neúspěšný?) pedagog na PřF atd. Dalším lákavým kontextem je pak „šedá zóna“ např. kolem cyklu kybernetických otázek přírodních věd v 80. letech a pak pohledy zahraničních účastníků (což by vyžadovalo další výzkum). Takto jsou pohledy pamětníků přímo z Novákovy laboratoře sice cenné a základní, ale přesto nutně jednostranné.
- Přehled konferencí a workshopů je rovněž cenný, ale bylo by lepší místo notorického opakování obecně o zahraniční účasti jmenovat konkrétně vybrané osobnosti. Uvedení konferencí je chronologické i věcné zároveň (podle jakého klíče?) Nenalezl jsem tam konferenci z roku 1988 v Suchdole, na níž se měli účastnit členové „osacké skupiny“ – nekonala se, či jsem ji v práci přehlédl? Rovněž informace např. toho typu, že konferenční příspěvky se nelišily od ostatní Novákovy práce, jsou poněkud banální – to platí obecně snad pro každého odborného pracovníka...

- Ačkoli jsem pochválil nástin marxismu, občas by bylo třeba lépe rozlišovat, zejm. pojmově mezi „marxismem“ v širokém slova smyslu, tzn. skutečně filosoficky, a marxismem-leninismem jako ideologicko-mocenskou doktrínou (jíž sami protagonisté mají právě za marxismus); nejvyšší vědou v marx-leninismu není „dialektický materialismus“ (s. 32), nýbrž ten je jen stupněm, v hierarchii přes „historický materialismus“ a „politickou ekonomii“ k „vědeckému komunismu“.
- O lysenkismu, resp. práci Lysenka a Lepešinské, se v práci opakovaně píše jako by okrajově. A to je místo, odkud by zněla má skutečná námitka a dotaz: postrádám v práci nějaký jasnější rozbor Novákova vztahu k lysenkismu, resp. konceptu tzv. tvůrčího darwinismu, popř. mičurinské biologie. S ohledem na to, jak podrobně se probírají někteří biologové či školy, mi tato absence připadá skutečně závažná. Není Novákův vztah k ruské evolucionistické škole prostředkován právě brýlemi tvůrčího darwinismu (který ji má právě také za jeden ze svých zdrojů)?? Myslím že bez vztahu k lysenkismu je Novákovo biologické myšlení (a lidí jako I. Málek, E. Hadač ad.) nesrozumitelné, navzdory tomu, že později se k němu explicitně nehlásili (ostatně i v práci na s. 19 se uvádí, jak byl Novák motivován pro koncept svého pracoviště prohlubováním socialistické vědy a mičurinské biologie..) Rovněž tak v tomto kontextu např. poznámky o Novákově lamareckismu jsou srozumitelné již z toho, že už dávno nešlo o protiklad Lamarecka a Darwina, nýbrž v tvůrčím darwinismu mj. právě o lamareckistické čtení Darwina samého (který dědičnost získaných vlastností uznává) – právě zde Novák není nijak zvlášť originální, nýbrž spíše standardní lysenkista (viz s. 68).
- Pokud se ve shrnutí (a implicitně i jinde) tvrdí, že Novák byl „primárně filosofem, bohužel však ke své škodě“ (s. 122), mělo by se patřičně zdůraznit, že se jedná o nějakou kvazi-filosofii, asi ve smyslu „ideolog“. Nejde o hnidopištví, ale o implicitní schematické držení vztahu „vědec-filosof“ a opatrnost při práci s pojmem filosofie.
- Nerozumím tak zcela poslední větu na s. 116: „Novák měl tedy do jisté míry pravdu, že evoluční biologie je věda velmi úzce propojená s filosofií a s praktickými/politickými aplikacemi, bohužel v poněkud opačném gardu, než sám zamýšlel.“ Co je jí přesně míněno? Pokud je míněna tak, že koncept sociogeneze je přísnou odvozeninou z marxismu-leninismu a politické poptávky, pak bych citoval autorova slova ze s. 64: „... ideologie marxismu-leninismu není zcela nezbytným předpokladem pro probírané úvahy [o sociogenezi] a redukce Novákova světónázoru pouze na marxismus by byla přílišným zjednodušením.“ Objasnění a vzájemný vztah citovaných dvou formulací by mohlo dát vhodný rámec k obhajobě, resp. shrnutí autorova pohledu na Novákovu vědeckou pozici.

Práci jednoznačně doporučuji k obhajobě a navrhuji známku *výborně*.

V Praze, 6. 9. 2010

Mgr. Tomáš Hermann, Ph.D.